

SPOŻYCIE ARTYKUŁÓW ŻYWNOŚCIOWYCH NA WSI W UJĘCIU PRZESTRZENNYM (NA PRZYKŁADZIE WOJ. POZNAŃSKIEGO)

Praca doktorska mgr Józefy Kramer

Promotor: prof. dr S. Kruszczyński

Referenci: prof. dr E. Garbacik, prof. dr Zb. Zakrzewski. Obrona pracy odbyła się 25 czerwca 1962 r. w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Poznaniu.

Streszczenie

Nie sposób podejmować badań nad konsumpcją bez wstępnego stwierdzenia, że jest ona o tyle problemem ekonomicznym, o ile przy pomocy jej wielkości można określać skuteczność gospodarowania. Szczególne znaczenie posiada konsumpcja jako przedmiot analizy ekonomicznej, dotyczącej sfery cyrkulacji. Skomplikowane działanie czynników określających konsumpcję sprawiło, że z jednej strony stała się ona stale aktualnym problemem zarówno w teorii ekonomii jak i w polityce ekonomicznej, z drugiej zaś konsumpcja wciąż jeszcze stanowi wielkość najtrudniejszą do ustalenia. Najczęściej zadawane pytania dotyczą wpływu na konsumpcję takich czynników jak dochody, ceny i podaż. W literaturze ekonomicznej rozwiniętych krajów kapitalistycznych znaleźć można wiele usystematyzowanych poglądów na temat zależności rozwoju konsumpcji od określających ją czynników a zwłaszcza dochodów i cen. Wystarczy przypomnieć Engla, Marshalla, Pareto, Keynesa, którzy przyczynili się do sformułowania głównych zależności między konsumpcją a jej czynnikami w warunkach kapitalizmu. Literatura ta dysponuje również wykształconym aparatem metod i technik badania popytu i popycia.

Problem określenia wielkości konsumpcji i jej tendencji rozwojowych jest niezmiernie ważny szczególnie w gospodarce socjalistycznej. Wprawdzie obecnie nie tylko produkcja i podział mają charakter społeczny, ale także część konsumpcji, przedtem jednostkowej, nabrała charakteru społecznego. Zmieniły się też zasadniczo źródła dochodów ludności a co za tym idzie rozkład tych dochodów, decydujący o kierunkach wydatkowania, podaż zaś stała się wielkością planowaną. Wszystko to sprawiło, że nie obserwuje się znanych prawidłowości np. nie można stwierdzić, że działa prawo Engla w swym pierwotnym sformułowaniu. Jednakże wiele metod mierzenia wpływu czynników ekonomicznych na spożycie stworzonych przez literaturę rozwiniętych krajów kapitalistycznych można zastosować do badań konsumpcji w naszej gospodarce. Adaptacją tych metod zajmuje się bardzo wielu ekonomistów w Polsce. Okazuje się, że w gospodarce planowej niektóre metody, na przykład badania elastyczności popytu, posiadają pełniejszą bazę statystyczną i znacznie mniej niewiadomych. Mimo szerokich badań praktyka gospodarza i teoria ekonomii socjalizmu oczekuje wielu rozwiązań w kwestii oceny konsumpcji i jej przewidywania.

Jednym z nowych problemów występujących ostro dopiero w krajach socjalistycznych jest regionalne planowanie konsumpcji. Nie sposób kierować rynkiem bez znajomości zasadniczych różnic w poziomie konsumpcji między ekonomicznymi regionami kraju. Badania wykazują, że najbardziej zróżnicowane jest spożycie konsumentów wiejskich w zakresie artykułów żywnościowych w skali jednego regionu, co niezmiernie utrudnia właściwą gospodarkę aprowizacyjną zwłaszcza w kraju o rozdrobnionej strukturze agrarnej i w okresie industrializacji. B a d a -

nie przyczyn przestrzennego zróżnicowania konsumpcji żywności i preferencji konsumentów wiejskich w skali jednego regionu stanowi przedmiot omawianej pracy. Jest to zagadnienie rzadko podejmowane w polskiej literaturze ekonomicznej.

Podjęte w pracy badanie ukazania ekonomicznych przyczyn różnic przestrzennych w konsumpcji żywności na wsi zostało zrealizowane na przykładzie woj. poznańskiego i krótkiego okresu czasu (lata 1953—1960, 1955—1960), przy następujących metodycznych założeniach:

a) Dla celów regionalnej polityki rynkowej okazało się niezbędne badanie spożycia konsumentów wiejskich metodą pełną a nie reprezentacyjną, przyjmując z konieczności za podstawową jednostkę przestrzenną rejon rolniczy wyodrębniony na podstawie zespołu wskaźników intensywności rolnictwa.

b) Przedmiotem badań w prezentowanej pracy jest spożycie i preferencje wszystkich mieszkańców wsi, a nie jak przeważnie w literaturze tego przedmiotu spożycie i popyt ludności rolniczej i bardzo rzadko spożycie ludności nierolniczej zamieszkującej wieś. Mimo poważnych różnic ekonomicznych a niekiedy i cywilizacyjnych między mieszkańcami wsi, „przeciętny model konsumenta wiejskiego” ukształtowany przez swego rodzaju „jedność socjologiczną” wsi i całokształt polityki gospodarczej zwłaszcza rynkowej na wsi, może być przyjęty jako podmiot badań nad spożyciem.

c) Najbliższe prawdziwe reakcje konsumentów wiejskich na bodźce rynkowe, szczególnie na dochód i cenę, można obserwować (w skali jednego województwa) jedynie na zbliżonych do siebie pod względem poziomu intensywności produkcji rolnej, (co się z tym wiąże i postaw cywilizacyjnych), terytoriach nazywanych rejonami rolniczymi.

d) Badanie konsumpcji w rejonach i przyczyn różnic spożycia między rejonami musi opierać się na poznaniu i zmierzeniu wpływu czynników ekonomicznych na spożycie. Do mierzenia zależności między wielkością i strukturą konsumpcji a określającymi ją czynnikami zastosowano w pracy metodę korelacyjną. Tylko tą drogą bowiem można wykazać różny kształt i stopień nasilenia tych samych zależności w poszczególnych rejonach.

Główny cel pracy: ukazanie przyczyn zróżnicowania przestrzennego konsumpcji żywności na wsi w ujęciu przestrzennym, ujęty jest w trzech zasadniczych problemach.

1) Pierwszy z nich to uwarunkowanie ekonomiczne konsumpcji naturalnej na wsi oraz przyczyny jej przestrzennego zróżnicowania.

Przy aktualnej strukturze rolnej w Polsce, przy niewyspecjalizowanej gospodarce rolnej, w krótkich okresach czasu nie przejawia się ogólnie znana tendencja zmniejszania się spożycia naturalnego na rzecz rynkowego. Obserwując zróżnicowanie udziału konsumpcji naturalnej w ogólnym spożyciu żywności w poszczególnych rejonach rolniczych województwa można stwierdzić, że konsumpcja naturalna zostaje zamieniona na rynkową tylko wówczas kiedy kalkulacja producenta rolnego wykaże opłacalność specjalizacji produkcji rolnej i zaopatrzenia się w produkty żywnościowe na rynku. Oznacza to zaferowanie na rynku produktów żywnościowych lepszej jakości i bardziej atrakcyjnych od produkowanych we własnym gospodarstwie, zaś cena tych artykułów powinna być niższa od skalkulowanych przez producenta rolnego kosztów własnych produktów przeznaczonych na samozaopatrzenie. Taka sytuacja nie występuje obecnie nawet w rejonach o wysokiej intensywności rolnictwa w woj. poznańskim, poza produkcją warzywną w okolicach dużego miasta. Przeciwnie, można dowieść, że wysokiemu poziomowi uniwersalnej gospodarki towarzyszy wzrastający udział konsumpcji naturalnej w ogólnej wartości produktów żywnościowych. Ponieważ jednak rozwój produkcji rolnej niezbędny dla zaspokojenia rosnących potrzeb ludności kraju, może odbywać się tylko poprzez specjalizację produkcji rolnej i zasadniczą zmianę proporcji między spożyciem naturalnym a rynkowym, niezbędne jest odseparowanie warsztatu rolnego od gospodarstwa domowego. Badania wykazały bowiem, że nie tylko rejony o najwyższym poziomie rolnictwa, ale i gospodarstwa największe obszarowo utrzymują spożycie naturalne na wysokim poziomie sięgającym 80—90% całkowitego spożycia żywności. Powiązanie spożycia wsi z rynkiem i wzrost towarowości produkcji rolnej kojarzy się więc w polskich warunkach z przejściem do kolektywnego sposobu gospodarowania. Z kolektywizacją łączy się także powstanie rynku nabywcy w zakresie artykułów żywnościowych.

2) W świetle tego, zaopatrzenie rynkowe posiada w obecnym stadium przebudowy rolnictwa specjalne znaczenie dla kształtowania i poprawy struktury i wielkości konsumpcji żywności na wsi, i dla powiązania spożycia artykułów żywnościowych z rynkiem. Stopień denaturalizacji spożycia jest jednym z mierników wzrostu gospodarczego kraju i poziomu stopy życiowej ludności.

Efekty ekonomiczne stosowania bodźców działających w kierunku zwiększenia towarowości produkcji rolnej i powiązania konsumpcji żywności na wsi z rynkiem to kolejny główny problem pracy. Jego rozwiązanie pozwala utrwalić wnioski o konieczności oparcia rejonizacji masy towarowej przeznaczonej dla wsi na znajomości różnicowania preferencji konsumentów wiejskich w ramach jednego regionu. Bez tego nie może być również zrealizowana generalna zasada rejonizacji masy towarowej a mianowicie wyrównywanie tą drogą stopy życiowej ludności.

3) Wynika stąd ostatni problem podjęty w omawianej pracy a mianowicie wpływ zmian w spożyciu żywności na wsi na poprawę jej stopy życiowej. Spożycie na przemiany w spożyciu z tego punktu widzenia jest utrudnione brakiem rozwiązań optymalnych i wzorów opartych na przesłankach ekonomicznych. Istnieją jednak przekonywujące wzorce — fizjologiczne normy żywienia.

Porównywanie rzeczywistych stale wahających się lub dynamicznie wzrastających wielkości konsumpcji w poszczególnych rejonach intensywności rolnictwa z ustalonymi dla ludności tych rejonów normami konsumpcyjnymi dyktowanymi przez fizjologię żywienia pozwala ocenić poziom spożycia i wagę różnic w spożyciu w ujęciu przestrzennym.

Trudno przedstawić wszystkie płynące stąd wnioski. Często pozostają one w sprzeczności z obowiązującymi rozwiązaniami i twierdzeniami w kwestii kształtowania się popytu i spożycia różnych grup konsumentów wiejskich.

Dla zilustrowania wyników badań i wykazania przydatności zastosowanej metody wystarczy podać kilka charakterystycznych danych ukazujących różnice przestrzenne konsumpcji. Dla przykładu może to być spożycie na głowę ludności mięsa i produktów zbożowych w pięciu rejonach intensywności produkcji rolnej.

	Rej. I	Rej. II	Rej. III	Rej. IV	Rej. V
Produkty zbożowe	125	148	130	176	200
Mięso	40	38	25	23	14

Jest rzeczą oczywistą, że planowanie zaopatrzenia wsi i skupu produktów rolnych nie może pominąć przedstawionych wyżej różnic w konsumpcji w poszczególnych rejonach.

Nie tylko absolutne wielkości konsumpcji ulegają takiemu różnicowaniu. Różnie kształtują się również zależności między konsumpcją a określającymi ją czynnikami. Na przykład zależność między dochodami ludności wiejskiej a wartością spożycia naturalnego na głowę ludności w poszczególnych rejonach ilustrują następujące współczynniki korelacji rang:

Rejon I +0,50; Rejon II +0,99; Rejon III —0,30; Rejon IV —0,01; Rejon V +0,20.

Podobne różnice istnieją przy obserwacji niemal wszystkich zależności np. między obszarową strukturą gospodarstw a wielkością spożycia naturalnego. Przykładowo zależność między udziałem w rejonach gospodarstw średnich od 3—5 ha a konsumpcją naturalną w tych rejonach wyraża się w następujących współczynnikach korelacji:

Rejon I —0,99; Rejon II +0,30; Rejon III +0,20; Rejon IV —0,34; Rejon V —0,64.

Tę metodę wykrywania różnic przestrzennych w spożyciu można zastosować z powodzeniem do badań w każdym województwie. Również przedstawione przyczyny różnicowania konsumpcji żywności na wsi są wspólne dla wszystkich regionów rolniczych Polski.

Główną przyczyną różnic w konsumpcji żywności na wsi jest uwarunkowanie spożycia przez czynniki produkcji rolnej i czynniki profilu społeczno-ekonomicznego wsi, a dopiero w dalszej kolejności przez czynniki rynkowe.

Dopiero przemiany społeczno-ekonomiczne jakie oczekują wieś w związku z procesem kolektywizacji i jako skutek postępującego uprzemysłowienia kraju zdecydują o usunięciu na plan dalszy czynników produkcji rolnej określających dziś bezpośrednio konsumpcję na wsi. Jednocześnie dopiero wówczas wzrośnie waga czynników rynkowych i pojawi się możliwość pełnego oddziaływania na konsumpcję wsi poprzez rynek.

Natomiast głównym powodem niekorzystnej proporcji między konsumpcją naturalną a spożyciem jest ściśle połączenie warsztatu rolnego z gospodarstwem domowym.

W warunkach regulowanego rynku tj. planowanej podaży, cen i dochodów, przy istniejącej strukturze rolnej powstaje możliwość nieekonomicznego, ze społecznego punktu widzenia, rozdysponowania produkcji rolnej.

Można wyrazić nadzieję, że przedstawiona w pracy próba konfrontacji znanych prawidłowości zmian spożycia z tendencjami rozwoju konsumpcji w ujęciu przestrzennym, w skali jednego regionu obok pewnych wartości poznawczych może służyć praktyce gospodarczej przy rozwiązywaniu zagadnień rynkowych.

Józefa Kramer